

פרשת לך - לך: כמה ברכות יברך מי שמניח רק תפילין של ראש

פתיחה

בפרשת השבוע מספרת התורה את מלחמת ארבעת המלכים בחמישה, על ניצחונם של הארבעה, ועל לכידת לוט אחיין אברהם. לאחר שאברהם שמע את הבשורה, הלך להילחם בארבעת המלכים, ניצח, שחרר את לוט, ואף זכה בשלל אותו לבסוף סירב לקבל (ואפילו לא 'מחוט ועד שרוך נעל') - שלא יאמרו שמלך סדום העשיר את אברהם.

כפי שכותבת הגמרא במסכת סוטה (יז ע"א), בזכות סירובו של אברהם אבינו לקבל את השלל ואפילו לא חוט ושרוך נעל - זכו בניו לדורות בשתי מצוות, ציצית ותפילין. **המשך חכמה** (יד, כג) מבאר, שייתכן שבעקבות כך מקיימים מצוות אלו דווקא בתפילת שחרית, שאברהם אבינו תיקן וכפי שכותבת הגמרא במסכת ברכות, ובלשונו:

אם מחוט ועד שרוך נעל. והגמרא במסכת סוטה: בשכר שאמר אברהם אבינו אם מחוט ועד שרוך נעל זכו בניו לשתי מצוות - לחוט של תכלת ורצועה של תפילין. וייתכן שבתפילת שחרית, שאברהם תיקנה, כל ישראל מלובשים בתפילין וטלית גדול משום זה."

בעקבות הגמרא הדורשת פסוקים אלו לעניין הנחת תפילין, נעסוק השבוע בהלכות תפילין. נפתח במחלוקת הראשונים באיזה צבע צריכות להיות הרצועות, ומדוע יש הבדל בין הצד החיצוני לצד הפנימי. כמו כן נראה את מחלוקת הראשונים במספר הברכות שיש לברך על הנחת התפילין, ומה יעשה אדם שיש לו רק תפילין של ראש.

צבע הרצועות

באיזה צבע צריכות להיות הרצועות? בעניין זה יש סתירה בין שתי ברייתות: **מצד אחד** הגמרא במסכת מנחות (לה ע"א) כותבת, שרצועות התפילין צריכות להיות שחורות 'מהלכה למשה מסיני', ואם הן אינן שחורות, התפילין פסולות אפילו בדיעבד¹. **מצד שני** הגמרא ממשיכה וכותבת, שרצועות התפילין יכולות אפילו ירוקות ולבנות, ובלבד שלא יהיו בצבע אדום!

מחלוקת הראשונים

ביישוב הסתירה כותבת הגמרא, שיש לחלק בין הצד הפנימי של הרצועות לבין הצד החיצוני. ונחלקו הראשונים מה כוונתה:

א. **הרמב"ם** (תפילין ג, יד) הבין שכוונת הגמרא לומר, שבעוד הצד החיצוני של רצועות התפילין חייב להיות בצבע שחור, הצד הפנימי צריך להיות בצבע הקציצה ('הקוביה'), אם היא ירוקה - ירוק, ואם אפורה - אפור (ומשום כך בזמנינו הרצועה מבפנים צריכה להיות גם שחורה). ראייה לדבריו הביא, מדברי הגמרא הכותבת 'שתפילין אין קושרין אותם, אלא במינם' - במין (= צבע) התפילין.

ב. **האור זרוע** (א, תקסד) חלק על דברי הרמב"ם וכתב, שבעוד שהצד החיצוני של התפילין יכול להיות שחור, הצד הפנימי יכול להיות בכל הצבעים (למעט אדום). כפי שכתב **הבית יוסף** (לג, ד), למרות שהרמב"ם חולק על שיטה זו ובדרך כלל פוסקים כמותו, בעניין זה אין נוהגים כך, ואפשר לעשות את רצועות התפילין מבפנים גם משאר הצבעים, וכן פסק **הרמ"א**, ובלשון הבית יוסף:

"וכתב הרמב"ם (תפילין ג, יד), שאם לא יעשה הבתים שחורים יעשה הרצועה מצבע הבתים. צריך לומר דאחורי הרצועה קאמר, דאילו פני הרצועה אי אפשר לעשותם אלא שחורות דהא הלכה למשה מסיני נינהו. וכתב הרמב"ם (שם) ונוי הוא לתפילין שיהיו כולם שחורות, הקציצה והרצועה כולה, כלומר שגם אחורי הרצועה יעשה שחור - ולא נהגו כן."

כיצד יישבו את ראיית הרמב"ם מדברי הגמרא 'שאינן קושרים אותן אלא במינם', ממנה אפשר להבין שהרצועות מבפנים צריכות להיות בצבע הקציצה? מדברי **רש"י** (ד"ה אלא) עולה, שדברי הגמרא מתייחסים לחומר התפילין ולא לצבעם. כלומר, כשם שהקציצה חייבת להיות מעור, כך גם הרצועות חייבות להיות מעור.

ברכות התפילין

בהלכות תפילין ישנן מספר מחלוקות, אך שתיים מהן משמעותיות ביותר. הראשונה היא המחלוקת בין רש"י לרבינו תם כיצד לסדר את הפרשיות הנמצאות בתפילין, מחלוקת בה עסקנו בעבר (בא שנה ב'). מחלוקת שנייה בה נעסוק הפעם, היא המחלוקת בין הראשונים על מספר הברכות שיש לברך על הנחת התפילין.

הגמרא במסכת מנחות (לה ע"א) כותבת בשם רב הונא שמסר בשם רבי יוחנן, שכאשר מניחים תפילין של יד יש לברך 'ברוך אתה ה' אשר קידשנו במצוותיו וציוונו להניח תפילין', ואילו כאשר מניחים תפילין של ראש יש לברך 'ברוך אתה ה' אשר קידשנו במצוותיו וציוונו על מצוות תפילין'. נחלקו הראשונים בעקבות גמרות נוספות מה כוונתה:

מחלוקת הראשונים

א. **הרמב"ם** (תפילין ד, ה) ו**הרשב"א** (א, קנו) הבינו, שאין כוונת הגמרא לומר שתמיד צריך לברך שתי ברכות, אלא שבמקרה בו אדם דיבר בין הנחת תפילין של יד להנחה של ראש עליו להוסיף ברכה נוספת על הנחת של ראש. ראייה לדבריהם הביאו מהגמרא במנחות (לו ע"א) הכותבת, שאדם שלא דיבר מברך ברכה אחת, ורק כאשר שח יש לברך שתיים, ובלשון הריטב"א (ר"ה לד ע"א):

"כתב רבינו ז"ל במי ששח בין תפילה לתפילה שאינו חוזר ומברך ברכה קמייתא, אלא ברכה אחריתא הוא דמברך, וכן כתב בפירוש בהלכות תפילין בהא דאמרינן (מנחות לו ע"א) שאם לא שח מברך אחת שח מברך שתיים, שאם לא שח מברך אחת על של יד ואינו מברך על של ראש כלום, ואם שח מברך שתיים אחת על של יד ואחת של ראש."

¹ על מנת לצבוע את הרצועות מעיקר הדין אין חובה להשתמש בדיו שיוצר לשם כך, והעיקר שהצבע יהיה שחור. נחלקו הראשונים בעקבות **ספר התרומה** (ספר תורה קצא, קצה) האם צריך לצבוע את התפילין 'לשמה' (וכן האם גוי יכול לצבוען): **השולחן ערוך** (לג, ד) פסק שטוב שיהודי יצבע, אך מעיקר הדין גם גוי יכול. **הרמ"א** ו**הגר"א** חלקו וסברו, שיש לצבוע לשמה, ומשום כך גוי שאינו יכול לכוון לשמה אינו יכול לצבוען.

ב. **השימושא רבה**² (רא"ש הלכות תפילין סי' יד) **רבינו תם** (תוספות ד"ה לא) **והרא"ש** (שם) חלקו וסברו, שכוונת הגמרא היא שתמיד יש לברך שתי ברכות, אחת על של יד ואחת על של ראש. ראייה לדבריהם הביאו מדברי הגמרא בברכות (ו ע"א) הכותבת את הברכות אותן יש לברך על סדר היום, ומצינת כדבר פשוט שיש לברך שתי ברכות כשמניחים תפילין.

כיצד יישבו את ראיית הרמב"ם מהגמרא במנחות הכותבת, שדווקא כאשר דיברו בין תפילין של יד לשל ראש יש לברך שתי ברכות? הרא"ש תירץ שכוונת הגמרא לומר, שלמרות שבדרך כלל יש לברך על תפילין של ראש ברכה אחת, במקרה בו דיברו יש לברך עליהן שתי ברכות, את הברכה הרגילה ובנוסף את הברכה אותה מברכים בדרך כלל על תפילין של יד, ובלשון הרא"ש:

"ורוב הגאונים הסכימו על שתי הברכות. ואני בילדותי הייתי מברך ברכה אחת, כי כן שמעתי ממורי אחי שאמר משום הרב שמואל מאיברא, דכיון דפליגי ביה רבוותא טוב יותר שלא יברך, דברכות אין מעכבות, ממה שיברך ברכה לבטלה. עד שלמדתי מנחות ונראה לי לפום ריהטא דגמרא שיש לברך שתי ברכות, וכן היה נוהג המהר"ם מרוטנבורג."

להלכה

למעשה בפסקי ההלכה נחלקו השולחן ערוך והרמב"א (כה, ה). **השולחן ערוך** פסק כרמב"ם שיש לברך על תפילין של יד בלבד, ורק במקרה בו דיברו בין תפילין של יד לשל ראש - יש לברך על תפילין של ראש. **הרמב"א** לעומת זאת צעד בעקבות ראשוני אשכנז, שתמיד יש לברך גם על תפילין של ראש, ובמקרה בו דיברו בין תפילין של יד לשל ראש - יש לברך על של ראש שתי ברכות.

למרות זאת, בגלל שיש מחלוקת ראשונים בעניין וישנם הסוברים שאין לברך ברכה נוספת על תפילין של ראש, פסק הרמב"א בעקבות המהר"ם **אבן חביב** שיש לומר לאחר הברכה של תפילין של ראש 'ברוך שם כבוד מלכותו', אותו נוסח שנוהגים לומר לאחר ברכה לבטלה (ועל אף שלא מדובר כאן בברכה לבטלה כי אחרי הכל נפסק להלכה כרבינו תם, מכל מקום משום החשש כך נוהגים).

טעם המחלוקת

א. סברת הרמב"ם: לכאורה דעת הרמב"ם והשולחן ערוך שיש לברך ברכה אחת תמוהה, שהרי כפי שעולה מדבריו בספר המצוות (עשה יב - יג), תפילין של יד ושל ראש הם מצוות נפרדות, ובפשטות יש לברך עליהם ברכות נפרדות. הרמב"ם (סי' רפה) עמד על שאלה זו ותירץ, שעל אף שמדובר בשתי מצוות שונות - עניינם דומה (זיכרון יציאת מצרים וייחוד ה'), לכן מברכים ברכה אחת.

ב. מהי סברת רבינו תם והרמב"א שיש לברך שתי ברכות? נאמרו מספר אפשרויות:

אפשרות ראשונה מופיעה בדברי **הרא"ש** (תפילין שם) שכתב, שבאמת הברכה על תפילין של יד שייכת גם לשל ראש (שכן עניינם דומה). למרות זאת חז"ל תיקנו ברכה נוספת על תפילין של ראש מכיוון שהיא מסיימת את המצווה, או בגלל שהיא חשובה יותר מתפילין של יד, משום שיש בה גם את האות ש' וגם את האות ד', שהן רוב האותיות משם ש-די, ובלשון **הרב רימון** (תפילין עמ' 126) שסיכם את הדברים:

"אולם הרא"ש מבאר, שרבינו תם מסכים שברכת להניח מתייחסת גם להנחת תפילין של ראש, אלא שחכמים תיקנו ברכה מיוחדת נוספת על תפילין של ראש - על מצוות תפילין. מדוע תיקנו חכמים ברכה מיוחדת לתפילין של ראש? התוספות והרא"ש מסבירים שהטעם הוא שהנחת תפילין של ראש היא גמר המצווה."

אפשרות שנייה מופיעה ב**בעל המאור** (יב ע"א בדה"ר) שכתב, שגם אם מדובר במצוות שעניינם דומה, אחרי הכל מדובר במצוות שונות לגמרי המצריכות ברכות שונות. **אפשרות שלישית** והמרחיבה ביותר לפרש שיטה זו מופיעה בדברי התנחומא (בא, יד) שכתב, שהברכה על תפילין של יד מתייחסת גם לתפילין של ראש, וכן להפך של ראש על של יד.

ברכה כשאין זוג שלם של תפילין

השלכה לפירושם תהיה, דינו של אדם שיש לו רק תפילין של ראש:

א. לפי הרמב"ם שיש לברך רק על תפילין של יד 'על הנחת תפילין' והיא פוטרת את הברכה על של ראש, כאשר מניחים רק תפילין של ראש והברכה של יד לא פוטרת אותה (וכמו במקרה שמדברים ביניהם) - יש לברך על של ראש את ברכת 'על מצוות תפילין', וכן פסק **השולחן ערוך** (שם, ב).

ב. לפי הרמב"א לעומת זאת, הברכה על תפילין של ראש בלבד תהיה תלויה במחלוקת הראשונים לעיל ובהסבר הטעם מדוע מברכים בדרך כלל ברכה נוספת על של תפילין של ראש. לפי בעל המאור, שמדובר בשתי מצוות שונות לגמרי בעלות ברכות שונות, כאשר מניחים רק תפילין של ראש יש לברך רק על מצוות תפילין.

לדעת הרא"ש לעומת זאת, שברכת 'להניח תפילין' מתייחסת גם לתפילין של ראש (ורק הוסיפו ברכה נוספת מכיוון שתפילין של ראש מהוות את סיום המצווה), ממילא במקרה בו לאדם יש רק תפילין של ראש או שדיבר בין הנחת תפילין של יד לבין של ראש - עליו לברך על תפילין של ראש שתי ברכות, 'להניח' ועל מצוות, וכן פסק להלכה **הרמב"א**³ (שם).

שבת שלום! קח לקרוא בשולחן שבת, או תעביר בבקשה הלאה על מנת שיעוד אנשים יקראו...

² הספר שימושא רבה חובר בתקופת הגאונים על ידי מחבר עלום שם, שהביא שמועות בשם רבו (שגם אינו ידוע בשמו). חלק מהראשונים וביניהם הרא"ש כתבו שאין לסמוך על ספר זה כלל, מכיוון שלעיתים יש בו שמועות שסותרות את דברי הגמרא. אף על פי כן, רבים (וביניהם רבינו תם והמחזור ויטרי) בכל זאת נוהגים לסמוך על דבריו כאשר הם אינם סותרים את דברי הגמרא.

³ כאשר יש לאדם רק תפילין של יד, לדעת רוב הפוסקים יש לברך רק 'להניח תפילין', וכן נפסק להלכה. לעומת זאת לדעת האפשרות השלישית שראינו לעיל בשם המדרש תנחומא, שברכת 'להניח תפילין' ועל מצוות תפילין מתייחסות הן לתפילין של יד והן לתפילין של ראש, במקרה בו יש רק תפילין של יד - מברכים את שתי הברכות.

⁴ מצאת טעות? רוצה לקבל כל שבוע את הדף למייל, לשים את הדף במקומך או להעביר למשפחה? מוזמן: tora2338@gmail.com